

TALABALARDA VOKAL IJROCHILIGI KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarda vokal ijrochiligi ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari hamda omillari keng yoritilgan. Bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida vokal ijrochiligini shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadigan pedagogik usullari xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlari: vokal, ovoz, diksiya, iste'dod, tovush, tembr, ovoz kuchi, ovoz apparati, talaffuz, nafas, talaba, pedagogik omillar.

Аннотация. В данной статье широко освещены педагогические особенности и факторы формирования вокального исполнительского мастерства у студентов. Обсуждаются педагогические методы, имеющие особое значение в формировании вокального исполнительства у будущих учителей музыкального образования.

Ключевые слова: вокал, голос, дикция, талант, звук, тембр, сила голоса, голосовой аппарат, произношение, дыхание, ученик, педагогические факторы.

Abstract. This article provides a comprehensive overview of the pedagogical characteristics and factors involved in developing students' vocal performance skills. Pedagogical methods of particular importance in developing the vocal performance of future music teachers are discussed.

Keywords: vocals, voice, diction, talent, sound, timbre, vocal strength, vocal apparatus, pronunciation, breathing, student, pedagogical factors.

Musiqa inson qalbiga chuqur yo'l topadi, uni ko'rkam qiladi. U kishi ruhining aqliy va axloqiy tomonlariga kuchli ta'sir ko'rsatib, tuyg'uli (emotsional), estetik hissiyotini faollashtiradi. Shuning uchun ta'limda o'quvchilarning musiqa madaniyatini tarbiyalash va shakllantirish musiqa ta'limi va tarbiyasining bosh maqsadi qilib belgilangan.

Musiqa san'atining muhim xususiyatlaridan biri shundan iboratki, unda haykaltaroshlik va rassomchilikka xos bo'lgan predmet tasviri yoki nasr va nazmga xos "portretlar" mavjud emas. Musiqada insonning turfa his-tuyg'ulari, kechinmalari, ruhiyati ifoda etiladi. Darslarni qiziqarli va to'g'ri tashkil qilish bilan birga o'quvchilarning qiziqishlarini nazarda tutish muhim pedagogik

omillardan sanaladi. Shunga ko'ra, o'quvchilarni qiziqtiradigan, jalb etadigan, rag'batlantiradigan vaziyatni yaratish, ularda estetik hissiyotni o'stirishning eng zarur shartidir. Baholanki, o'quvchilardagi hissiyot, tuyg'u o'zlariga tanish bo'lgan kuy va qo'shiqlarni bevosita o'zlari ijro etganlarida sodir bo'ladi. O'quvchilarda sodir bo'layotgan his-hayajonlarni ongli bo'lishiga harakat qilish, ularni mustaqil fikrlashga, baholashga o'rgatish va buning uchun mavjud imkoniyatlardan to'la foydalanish asosiy omil bo'ladi.

Umumta'lim maktablarida amalga oshiriladigan keng ko'lamdagi ta'lim-tarbiya ishlarida o'quvchilarni musiqiy-estetik madaniyatni, estetik hissiyot, ko'nikmalari qatori estetik didini tarbiyalab borish ham alohida o'rin tutadi.

San'at estetik tarbiyaning bitmas-tuganmas manbaidir, chunki, u o'zida to'laligicha va bevosita estetik olam, inson qalbi va aqlining cheksiz kuch bilan zabt etuvchi maftunkor dunyodir [1].

Oliy ta'lim muassasalari musiqa ta'limi yo'nalishlarida vokal asoslari darslarining olib borilishiga alohida ahamiyat berish maqsadga muvofiq. Sababi, ushbu darslar talabalarni, ya'ni bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarini vokal ijrochiligi faoliyatiga tayyorlashga xizmat qiladi. Bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchisi kasbiy faoliyati davomida musiqa darslarida musiqiy faoliyat turlariga alohida vaqt ajratishi muhim sanaladi, shu ma'noda vokal ijrochiligi malakalarini mukammal egallagan talaba musiqa darslarini samarali tashkil eta oladi.

Vokal san'ati musiqiy ijroning bir turi sifatida xonandaga o'z fikrlari va his tuyg'ularini ovoz, she'riy adabiy til, ifodali ohang orqali ifoda etish, hissiyotlarni jonli ravishda yetkazish imkonini beradi, ularning maqsadi tinglovchilarga ta'sir qiladigan musiqiy va badiiy yoshni yaratish, ularda estetik tuyg'ular va estetik hissiyot uyg'otish vazifasini bajaradi. Vokal asarini ijro etish qiyin jarayon bo'lib, xonandadan yuqori darajadagi iste'dod yoki muntazam tizimli mashg'ulotlarni talab qiladi. Ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish – bu ovoz apparati barcha elementlarining uyg'un o'zaro bir-biri bilan hamohang ta'siri ham ahamiyat kasb etadi. Noto'g'ri tanlangan o'qitish strategiyasi bo'lsa, talaba ovozi yo'qotishi mumkin va noto'g'ri o'qitish taktikasining natijasi talabaning tomoq kasalligiga olib kelish imomkin. Shuning uchun vokalni samarali o'rganish uchun talabalarining vokal malakasining bir qator o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Talabalarda vokal ijrochiligi malakalarini tarbiyalash jarayonida o'qituvchi turli usullardan foydalanadi. Birinchi o'rinda vokal eshitishni tarbiyalash va mukammallashtirib borishga nazorat bilan barcha vokal sifatlarini rivojlantirish turadi. Talabada ijrochilik jarangdorligini to'g'ri tashkil etish haqidagi tasavvurni ishlab chiqish zarur. Vokal asoslari fani doimo musiqa materiallari, mashq, vokal va badiiy asarlar asosida olib boriladi. To'g'ri tanlangan musiqiy manba tovushni tarbiyalaydi. Mashq – bu bilim olishning asosiy vositasidir. Ularni dars davomida qo'llash talabalar tovushida uchraydigan va tuzatishni talab etadigan kamchiliklarni yo'qotish vositasi bo'lib xizmat qilishi kerak. Ovozga sayqal berish mashqlari – mashqdan badiiy asarlarga o'tish uchun foydali

manba hisoblanadi. Manbalarni musiqiy, vokal-texnik va ijro qiyinchiliklarini e'tiborga olib tahlil etish – o'qituvchining zaruriy sifati hisoblanadi. Keng ko'lamli musiqiy pedagogik manbalarni egallash va ularni qo'llay bilish pedagogik faoliyat muvaffaqiyati talablaridan biridir. Asarni muvaffaqiyatli ijrosi uchun o'rganish va ashula aytish usuli katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchi asarlar ustida ishlash uslubini keng ko'lamli va turli-tuman repertuarlarni tezroq o'zlashtirib olishi uchun o'rganishi kerak.

“Vokal ijrochiligi” tushunchasi insonning kuylash qobiliyati bilan bog'liq nutqdan farqli o'laroq, xonandalik ovozi tovushlari aniq balandlikka ega, uzoq davom etishi mumkin. Ular unlilarda namoyon bo'ladi.

Vokal ijrochiligida ovozning muhim sifati uning kuchidir. Ovoz tabiatan registr'larga ega. Registr deb tovushlarning tembri bo'yicha bir xillik qatori tushuniladi, u yagona fiziologik mexanizm bilan hosil qilinadi.

Vokal ijrochiligida vokal eshitish ham alohida ahamiyatga ega. Vokal eshitish tovush hosil qiladigan harakatlar bilan tovush holatda tasavvur aloqasi vokal eshitish asosidir. Bu tushuncha shuningdek, boshqa hislar: vibratsion, rezonator hissini ham o'zgacha oladi.

Vokal eshitish deb nafaqat to'g'ri ijrochilik jarangi xususiyatlarini sezish, ularni noto'g'risidan farqlash, balki ovoz apparati ishini sezish, boshqa vokal ijrochisi u yoki bu jarangda nima qilayotganini mushaklarda his qilish tushuniladi. Nafaqat ovoz jarangini tinglash, balki uning kuylash chog'idagi ishini aniq tasavvur etish, ovoz apparatida nima bo'layotganini sezish, har bir vokal ijrochisi va pedagog egallashi lozim bo'lgan vokal eshitish aynan shulardan iborat.

Vokal eshitish asta-sekin, vokal texnikasini egallagan sari rivojlanib boradi. Vokal ijrochiligida kuylashni boshlaganlar, odatda buni bilishmaydi. Vokal ijrochiligini ilk bora boshlagan ijrochi u yoki bu jarang qay tarzda hosil bo'lishini na hislarda tasavvur qiladi va na mushaklar bilan tushuna oladi. Asta-sekin u eshitishga tayanib ijrochilik texnikasi ustida ishlaydi va unda eshitish tasavvurlari va uning mushakda aks etish o'rtasida ko'p sonli aloqalar shakllana boshlaydi. Shu asosda kuylash chog'ida ovoz apparati ishini tasavvur qilish va sezish qobiliyati rivojlanadi.

Vokal asarlarini kuylashda nafas olishni rivojlantirish kuylash asosi sifatida ijrochilik ustida ishlash jarayonida kechadi va asta-sekin, sistemali tarbiyalanadi. U bir maromda,

erkin, ovoz hosil qilishda qatnashuvchan barcha sistemalarning tabiiy muvofiqlashuviga ko'maklashadigan bo'lishi kerak. Xonanda nafas olishni rivojlantirish kuylash asosi sifatida ijrochilik ustida ishlash jarayonida kechadi va asta-sekin, sistemali tarbiyalanadi. U bir maromda, erkin, ovoz hosil qilishda qatnashuvchan barcha sistemalarning tabiiy muvofiqlashuviga ko'maklashadigan bo'lishi kerak. Faqatgina kuylash bilan bog'liq tashkil etilgan, tinch nafas olish "tayangan" tovush uchun sharoit yaratiladi [2]. Bunday tovush to'liq va chiroyli eshitiladi.

Barcha taniqli o'qituvchilar nafas olish masalasini asosiy o'ringa qo'yishlari bejiz emas. Shunday qilib, M.Garsiya shunday deb yozgan edi: *"agar siz nafasingizni boshqarish san'atini o'zlashtirmasangiz, mohir qo'shiqchi bo'la olmaysiz"*. N.D. Andguladzening fikriga ko'ra esa: *"Kuylash san'ati – nafas olish san'atidir"* degan fikrni bildirgan [3]. Bundan ko'rinadiki ijroning asosiy tayanch elementlaridan biri bu nafas olish hisoblanadi.

O'qituvchi-vokalist F.Lampertining "Ovozni tarbiyalashning dastlabki bosqichida ijrochi ovoz bilan emas, balki aql bilan ko'proq o'rganishi kerak, chunki uni charchatib, siz yana yaxshi holatga keltira olmaysiz" deb ta'kidlagan so'zlarini doimo yodda tutishingiz kerak. Yaxshi bosh muvaffaqiyatli ishlashning kalitidir, u yaxshi ovoz kabi muhimdir. Qo'shiq aytishning asosi nafas olishdir. Yaxshi qo'shiq aytish "nafas chiqarish mahorati" deb ishoniladi, ammo "mohirlik bilan nafas olish" uchun "nafas olishni" o'rganish kerak [4]. Talabalarning vokal malakasini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun o'qituvchi birinchi navbatda ularga nafas olish mexanizmini o'zlashtirishga yordam berishi kerak. Qo'shiq aytayotgan talaba nafas olish apparati ishida yangi mahoratni rivojlantiradi. Darhaqiqat, nutq tovushini qo'shiq (vokal) tovushiga aylantirganda, dominant omil qo'shiqchida "qo'llab-quvvatlovchi" nafas olishning paydo bo'lishi hisoblanadi. Ijroda nafas qo'shiqchi tomonidan boshqariladi. Nafas olish organlari: burun, og'iz, tomoq, halqum, traxeya, bronxlar, o'pka, ko'krak qafasi, diafragma (ko'krak va qorin bo'shlig'i mushaklari septum), pastki qovurg'alar, interkostal va qorin mushaklari. Nafas olish xonandalarning kundalik va hayotiy ehtiyojidir.

Yana bir muhim xususiyat – bu talaba ovozining balandligi, uzunligi, unli tovushlarning ravshanligi, tovushning kuchi va tembri bilan ajralib turadigan qo'shiq ovozining mavjudligi kuylash jarayonining

mohiyati hisoblanadi. F. Lampertining aytishicha, inson ovozi boshqa musiqa asboblari qaraganda "hissiy hayajonning eng chuqur nyuansini ifoda eta oladi" [5]. Ijroda ijrochi badiiy obrazni yaratish jarayonida tinglovchiga musiqaning matnli mazmunini yetkazishi kerak, bu yerda diksiya muhim rol o'ynaydi.

Vokal asarini mukammal ijro qilishda badiiy ekspressivlikning asosiy prinsipi musiqiy intonatsiya va she'riy so'zning birligidir. Shu munosabat bilan, Kui shunday deb yozgan edi: *"Vokal musiqasida she'riyat va tovush teng huquqli kuchlardir, ular bir-biriga yordam berishadi, so'z aniq tuyg'uga aniqlik beradi, musiqa uning ekspressivligini oshiradi, ikkalasi ham birlashadi va qasos bilan tinglovchiga ta'sir qiladi"* [6].

Vokal o'qitish usuli talabalarga ta'sir qilishning murakkab vositasi bo'lib, u xilma-xillik va ko'p qirralilik bilan ajralib turadi. Vokal o'qitishning asosiy printsiplari – "oddiydan murakkabgacha" vokal san'atini uzoq muddatli o'rganish, qo'shiq aytishni o'rgatishning turli usullariga asoslangan. Ular orasida eng samaralisi bu vazifalarni bosqichma-bosqich murakkablashtirishning yumshoq usuli, bu talabalarga vokal mahoratining asoslarini o'zlashtirish, bosqichma-bosqich murakkab mashqlarga o'tish va ijro texnikasini takomillashtirishga imkon beradi.

Musiqa ta'limida o'qituvchilik muhitida talabalarni tez-tez maqtash, ularni rag'batlantirish, o'zlarini topishga yordam berish va o'quv jarayonini jazo choralari kamaytirmaslik kerak degan fikr haqli ravishda keng tarqalgan. Vokal darslari uyg'un munosabatlarga, o'qituvchi va talabalarning o'zaro hurmatiga asoslangan bo'lishi kerak. Ushbu uyg'un muhitda talabalar to'g'ri qo'shiq aytish tamoyillarini tushunish va o'zlarining ijodiy ijro uslublarini topish uchun ko'proq imkoniyatga ega. Ta'lim jarayonidagi qattiqqo'llik talabalar orasida g'ayratni keltirib chiqarmaydi va ularning ijodiy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Ijobiy muhitda har bir talabaning o'ziga bo'lgan ishonchi va shaxsiy ahamiyati namoyon bo'ladi, ular odamni qiyinchiliklarni yengishga va hayotdan zavq olishga qodir qiladi, kognitiv jarayonlarga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi.

Talaba o'z harakatlarini va boshqalarning harakatlarini yanada aniqroq baholash qobiliyatiga ega bo'ladi. Ko'p bosqichlarda vokal o'rganish bir xil turdagi mashqlarni takrorlashda namoyon bo'ladi, shuning uchun ko'plab talabalar

buni zerikarli, qiziq emas deb bilishadi. Turli xil o'quv rejimlarini, talabalarining qo'shiq aytishga bo'lgan qiziqishini oshirish usullarini topish, talabalarga o'z ovozlari g'amxo'rlik qilishni unutmashliklari, kerakli mashqlarni bajarishlari va charchoqdan saqlanishlari kerakligini eslatish kerak.

O'qituvchining vazifasi nafaqat ta'lim-tarbiyani ma'lum miqdordagi nazariy bilimlarni yetkazish, balki unga vokal san'atining asoslarini tushunishda psixologik yordam berishdir.

Jamiat taraqqiyotining hozirgi tezligi talabalarimizga juda jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, o'qituvchi uchun talabaga o'z vaqtida asabiy vaziyatni yengishga yordam berish, talabaning tayyorgarligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi

mumkin bo'lgan psixologik stress vaziyatini o'tkazib yubormaslik juda muhimdir.

Hozirgi kunda ta'lim sohasida yuz berayotgan o'zgarishlar, uni mazmuni milliy asoslarda takomillashtirish, uning barcha sohalarida bo'lgani singari musiqa ta'limida ham birinchi navbatda milliy o'zlikni anglash, shu ma'noda milliy qadriyatlarimizni tiklash, rivojlantirish, amaliy faoliyatda tatbiq etish ishlarini takomillashtirishni nazarda tutadi. Hozirgi jamiyat taraqqiyotining o'zi ham ta'lim tizimini yangicha asoslarda yangilash, yanada rivojlantirish, hamda zamonaviy, ilg'or xorijiy tajriba, innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda yo'lga qo'yilishini taqazo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qudratov I. Talabalarni xalq qo'shiqlari vositasida estetik tarbiyalash: monografiya. – Toshkent: Fan, 2009. – 164 b.
2. Qahharov N. V. Vokal asoslari: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2008. – 314 b.
3. Андгуладзе Н. Д. О творческой природе певческого дыхания // Первый международный междисциплинарный конгресс «Голос»: сб. трудов. – Москва, 2007. – С. 5–6.
4. Пекерская Е. М. Вокальный букварь. – Москва: Музыка, 1996. – 11с.
5. Ламперти Ф. Начальное теоретико-практическое руководство к изучению пения. Искусство пения по классическим преданиям. Технические правила и советы ученикам и артистам. Ежедневные упражнения в пении: учебное пособие / пер. Н. А. Александровой. – Санкт-Петербург: Планета музыки, 2014. – 21 с.
6. Смелкова Т. Д., Савельева Ю. В. Основы обучения вокальному искусству: учебное пособие. – Санкт-Петербург: Планета музыки, 2014. – 16 с.